

ELS CERDANS I LA RATLLA, TRES-CENTS CINQUANTA ANYS DESPRÉS: SOCIETAT(S), CULTURA(ES) I IDENTITATS

Resum

El Tractat dels Pirineus fou un primer pas per a la instal·lació de la frontera política sobre una Cerdanya en què poblacions, comunitats i valls estaven interrelacionades. El teixit administratiu i jurídic dels Estats-nació francès i espanyol i, especialment, el desplegament de comunicacions, educació i exèrcit com a pilars d'un món «nacionalitzat» han contribuït al fet que a la Cerdanya s'hagin diferenciat societats, cultures i identitats en termes nacionals. El procés d'integració europea ha desdibuixat la frontera, però sense esborrar del tot aquell impacte. Aquesta ponència mira de mostrar com ha influït la frontera política en la vida dels cerdans i, específicament, en les seves identifications col·lectives. Es parteix de la definició teòrica de les identitats nacionals com a resultat de processos de construcció, per continuar després amb un recorregut a situacions d'interacció, discursos i narratives en què els cerdans empen categories nacionals tot mostrant com expliquen el seu món més proper i les seves identitats i les dels altres en aquells termes que les fan comprensibles per a ells mateixos, com a subjectes. Es tracta d'una manifestació simbòlica de la vigència de la gramàtica pròpia del model modern d'Estat-nació en què hem estat immersos durant aproximadament tres-cents anys.

Paraules clau: frontera, nacionalismes, processos de nacionalització, Cerdanya, UE.

Albert Moncusí Ferré

Universitat de València

Abstract

The Treaty of the Pyrenees was a first step for the establishment of the political border in the region of Cerdanya, where towns, communities and valleys were interrelated. The judicial and administrative interaction of the French and Spanish state-nations and, especially, the deployment of communication, education and army as pillars of a «nationalised» world have contributed to the differentiation of societies, cultures and identities in national terms in the Cerdanya. The process of European integration has blurred the border, but without obliterating completely its impact. This report tries to show how the political border has influenced the people from Cerdanya and, specifically, their collective identification. We start from the theoretical definition of national identity as a result of a process of construction, to continue with the situation of interaction, speeches and narratives in which the people from Cerdanya use national categories while showing how they define their actual world and their identity and the identity of other people in the way they are relate to themselves, as subjects. It

is about a symbolic declaration of the validity of the modern state-nation model in which we have been immersed for three hundred years.

Keywords: border, nationalism, processes of nationalization, Cerdanya, EU.

1. Introducció

D'ací a pràcticament un mes [els Col·loquis es van celebrar l'octubre de 2009], farà tot just tres-cents cinquanta anys que es va signar el Tractat dels Pirineus. La serralada pirinenca va ser considerada per les corones francesa i espanyola com una mena de barrera natural que justificava l'establiment d'una divisòria que acabaria essent traçada el 1866, arran del Tractat de Baiona. La frontera política s'instal·là sobre un territori en què les poblacions de comunitats i valls estaven interrelacionades, d'una banda, per l'activitat agropecuària, a través de les fires, els mercats, la regulació de pastures i propietats que quedaven a banda i banda de la divisòria i, d'una altra, per relacions familiars i les que s'establien per festes locals i que es veien facilitades, entre altres coses, per una llengua compartida. Tal i com he explicat en treballs anteriors i com queda palès en l'obra de diversos autors,¹ casa, comunitat i vall han format l'entramat institucional a partir del qual les societats pirinenques han articulat denses relacions locals, almenys fins a mitjan segle xx. Aquest rerefons organitzatiu ha suposat que societats pirinenques que es van veure d'alguna manera separades per aquella frontera internacional, hagin mantingut una connexió que d'alguna manera la superava. Els cerdans no han estat una excepció. Això no obstant, tenim algunes constàncies historiogràfiques² que l'establiment de la divisòria franco-espanyola ha tingut la seva repercussió, específicament, en forma d'un ús de la divisòria o de la pròpia nacionalitat, com a recurs. El teixit administratiu i jurídic dels Estats-nació francès i espanyol i, especialment, el desplegament de comunicacions, educació i exèrcit com a pilars d'un món «nacionalitzat», han contribuït, fins ara, al fet que a la Cerdanya s'hagin diferenciat societats, cultures i identitats en termes nacionals. El procés d'integració europea ha desdibuixat la frontera, però sense esborrar del tot aquell impacte.

A banda i banda de la frontera, l'arquitectura, els cartells, les banderes en edificis públics, els serveis públics, els horaris laborals, l'entramat burocràtic i administratiu, el menjar, els preus, la programació televisiva, els currículums educatius, la llengua d'ús públic, la forma de vestir i la història mostren diferències. Com a contraposició, les senyeres catalanes en dies festius, el disseny de les «cases cerdanes» que es construeixen per a segons residents que majoritàriament provenen de Barcelona, les antigues cases de pagès, el bestiar que pastura, els pratets verds, les aigües i les muntanyes i l'ús combinat de francès i català mostren

que la discontinuïtat no és total.

Avui la Cerdanya és una comarca econòmicament centrada en la construcció i el turisme i molt ben comunicada amb Barcelona i Tolosa de Llenguadoc; té serveis diversos i una població que ha experimentat la individualització —coherent amb la salarització de l'economia— i l'associacionisme i la democràcia representativa que reemplacen a formes d'integració comunitària que partien de la casa. Els processos de nacionalització desplegats a Espanya i França en l'època moderna s'han vist acompanyats del procés d'Unificació Europea i de la forta descentralització política i administrativa en el cas espanyol amb què Catalunya ha emergit com a actor polític de primer ordre.

En aquest complex context, què passa amb els cerdans, avui, tres-cents cinquanta anys després del Tractat dels Pirineus? Viuen en societats diferenciades? La seva vida es desplega en contextos culturals contraposats? Com hi ha influït la frontera política? Aquests són els interrogants que guien aquesta reflexió, elaborada a partir d'un treball de camp que realitzarem ja fa un temps (de 1996 a 2002) i l'actualització de dades i informacions a partir de fonts secundàries.

2. Un aclariment teòric: sobre la construcció d'identitats

Les identitats col·lectives han estat, durant tot el segle xx, un tema profusament estudiat des de les Ciències Humanes i Socials. El solatge teòric resultat d'aquests treballs ens ha deixat diverses bifurcacions entre les quals hom ha de triar en el camí d'estudiar el tema. En el cas particular de les identitats nacionals, en un treball aclaridor, Anthony Smith³ ha concretat aquestes bifurcacions en tres eixos clau en les teories que n'estudien el sorgiment i evolució: la universalitat o particularitat de les nacions, la seva circumscripció o no a determinades coordenades sociotemporals i, finalment, la seva caracterització com a comunitats més o menys específiques. Abans d'entrar en el cas cerdà, és necessari que aclarim mínimament quina és la nostra postura en aquest debat teòric.

Quant a la possible universalitat de la fórmula identitària nacional, l'Antropologia Social i Cultural ha aportat nombrosos exemples etnogràfics de societats mancades del principi d'organització política estatal, de manera que estaríem parlant d'un model específicament occidental. Aquest fet respon, en part, també al segon dels tres aspectes plantejats. Treballs de diversos estudiosos del nacionalisme han aportat suficients evidències de la relació gairebé intrínseca entre la nació com a col·lectiu i l'Estat modern nascut de les revolucions francesa i americana.⁴ En aquest sentit, la via de legitimació política que es podria resumir amb la fórmula «un poble = una nació = un estat», és el principi del nacionalisme tal i com el coneixem avui. Això serviria tant per a les nacions amb Estat com per les que no

en tenen, en la mesura que en tots dos casos el discurs nacionalista legitima la disposició i l'exercici del poder i que si les primeres disposen d'Estat, les segones pugnen per una autonomia equivalent a disposar d'aquest òrgan polític o de quelcom que s'hi assembli. La Història ha mostrat com, abans del segle XVIII, la legitimitat dels governants i la integració política es regien per principis que quedaven ben lluny de la noció de sobirania popular i de la lleialtat de les masses. Les nacions, doncs, són ens eminentment moderns, de manera que la seva naturalesa, tal i com s'entén avui, se circumscriu a la modernitat. Més concretament, tal i com afirmà Ernest Gellner,⁵ les nacions són filles dels Estats; són pràcticament un requisit perquè aquests es mantinguin i no són poques les nacions construïdes a partir dels instruments de l'Estat. Si bé alguns autors⁶ han sostingut que hi hauria hagut nacions o, en tot cas, protonacions, abans de la modernitat, els moviments nacionalistes de masses i el nacionalisme cultural d'elit els trobem després del segle XVIII.⁷

El tercer aspecte a tenir en compte és el de la caracterització de les nacions com a comunitats més o menys específiques. Per conèixer l'especificitat d'aquest tipus d'identificació col·lectiva, cal veure-la en el conjunt d'identificacions possibles. A partir de diverses obres generals,⁸ podem entendre que les identitats col·lectives sorgeixen a partir d'un conjunt de principis bàsics.

Primer, es tracta de constructes compartits per membres d'una determinada societat i que responen a un doble procés d'adscripció externa (categorització) i autoadscripció (identificació). Amb el primer, persones d'altres grups ens assignen des de fora un nom i associen amb ells uns continguts. El segon procés permet que parlem pròpiament de «grup», a través de l'experiència subjectiva de la pertinença a un col·lectiu designat amb alguna categoria. Les categories identitàries responen a grups concrets que, en termes generals, són percebuts pels altres i pels propis membres com a més homogenis i impermeables del que són en realitat. En aquest sentit, els estereotips formen part del procés de categorització, i els símbols i elements culturals que reconeixen com a propis els membres d'un col·lectiu, del d'identificació. D'aquest primer punt es desprèn que les identitats no són resultat d'aspectes objectius, sinó fruit d'una experiència subjectiva.

Segon, l'anterior punt comporta que identificació i categorització parteixen del reconeixement d'aspectes compartits amb altra persona o grup, que el diferencien d'altres. En aquest sentit, la diferència és constitutiva de la identitat i els límits entre grups en són la base. Uns límits construïts, sovint, en el contacte que permet dibuixar-los d'alguna manera.

Tercer, els membres d'un grup miren de construir la seva pròpia identitat en un context que pot dificultar-ne el manteniment i reproducció, fonamentalment per l'acció d'agents externs i en una disputa pel reconeixement del propi bagatge simbòlic. Les identitats s'edifiquen en un intent constant de construir continuïtat, estabilitat i certesa entre discontinuïtats,

inestabilitats i incerteses.

Quart, hi ha diversos àmbits col·lectius d'integració marcats per la inclusió potencial de més o menys individus en el grup i pel major o menor abast territorial. En aquest sentit, la identitat col·lectiva pot ser, fonamentalment, familiar, de quadrilla, d'associació formal, local, religiosa, regional o nacional. Aquests diversos àmbits poden ser o no contradictoris entre ells, sempre i quan no competeixin en el terreny de l'apropiació de símbols i, en particular, en la qüestió de la seva ubicació territorial. Això sí, sol haver-hi contraposició entre identitats a dins de cada nivell. Això és particularment cert per a les identitats nacionals, revestides d'exclusivitat.

L'àmbit d'identificació nacional és, de tots els enumerats, el que comporta major abstracció i el que, per tant, exigeix més esforç en la seva definició. Casos com el de la UE posen sobre la taula la possibilitat que hi hagi un àmbit supranacional el qual representaria major abstracció i esforç definitori.

El quart aspecte que acabem d'enumerar constitueix l'especificitat de les identitats nacionals. Les nacions es caracteritzen, des del segle XVIII, per la seva vinculació a la fórmula de l'Estat basat en la sobirania popular. S'associen a un territori considerat propi, delimitat per fronteres sobre un mapa i són la carta d'entrada a un món políticament constituït per Estats que es corresponen amb nacionalitats. La seva projecció política —sigui en forma d'Estat o de Quasi Estat—⁹ és, doncs, la clau d'aquest tipus d'identitat col·lectiva.

Com he suggerit en un altre lloc,¹⁰ el model d'Estat-nació es basa en:

- a) Fronteres territorials clarament establertes com a marc de sobirania de l'Estat i de referència dels ciutadans «nacionals».
- b) Producció i reproducció realitzada i institucionalitzada, a través d'agents diversos entre els quals destaquen l'escola i l'exèrcit, de certa identitat nacional que implica unitat cultural i lingüística, amb profusió de símbols i mites col·lectius i amb particular pes dels de l'origen.
- c) Espai públic específic d'elaboració i difusió de discursos legitimadors, de pràctiques polítiques i de posició d'elits en el poder.
- d) Espai propi de vinculació col·lectiva fonamentat en monopoli de coerció i redistribució benefactora.
- e) Societat civil específica.
- f) Espai legal particular.

- g) Identificació potencial entre ciutadania (unitat cívica) i nacionalitat (unitat primordial).
- h) Rol de principal interlocutor reconegut en el concert internacional.
- i) Control d'un mercat i unes finances pròpies.

De manera que les identitats nacionals es forgen i es mantenen al voltant d'un espai comunicatiu, legislatiu, geogràfic, cultural i —en un sentit ampli— polític i ideològic que els és propi i diferenciat. Hores d'ara l'Estat modern és la fórmula que s'ha mostrat més reeixida a l'hora d'establir, delimitar i mantenir aquest espai. La divisió del món en Estats amb un espai d'acció propi és vista pràcticament com si fóra natural. I a cada Estat li correspon, com a mínim, un bocí de mapa, una bandera, un himne i un lloc en organismes internacionals. Tot i que hi ha prou casos que demostren que l'associació no sempre pot ser directa ni clara, es pressuposa, a més, que cada Estat es correspon amb una nacionalitat i, de fet, una nació específica, i a l'inrevés. La identificació entre Estat i Nació ha arribat fins i tot a institucionalitzar-se, de manera que esdevé automàtica. Tal i com suggerí Michael Billig,¹¹ aquesta institucionalització se sosté en tot de referències quotidianes que recorden a les persones un món nacional que els és proper i amb el qual fàcilment s'acaben identificant. Justament els Estats-nació són els que millor responen a aquesta identificació reeixida, de manera que rarament se'ls atribueixen pràctiques o discursos nacionalistes.

Així, tot i que no són el mateix, Estat i nació estan íntimament relacionats de manera que el primer és una institució política i el segon una comunitat cultural que es reconeix d'alguna manera en aquella. En aquest reconeixement, el sistema d'instrucció hi té un paper clau, en la mesura que intenta que coincideixin fronteres culturals i territorials. Els ciutadans són socialitzats en els valors i les normes de la nació que s'identifica amb un Estat i un territori, imaginats com si una mútua vinculació entre ells estigués predestinada.

Però que les identitats nacionals tinguin la seva especificitat no vol dir que existeixin a banda de les que es construeixen en àmbits més reduïts d'adscripció. Les nacions desperten entre els seus membres un sentiment de solidaritat i pertinença que s'articula, fonamentalment, a partir de les xarxes interpersonals, amb relacions familiars i àmbits de socialització secundària en què hom reconeix punts de connexió o diferència amb les altres persones. És a dir, que el context local, caracteritzat per la contigüitat física, el coneixement mutu i la interacció directa,¹² és fonamental en la identificació i categorització nacionals.

Els sentiments passen dels grups més reduïts a l'entitat abstracta de la nació, en converses i interaccions locals, amb recursos com la referència quotidiana a categories d'identificació nacional o a informacions transmeses a nivell nacional pels *media*. L'experiència quotidi-

ana amb referents nacionals a través de les interaccions amb veïns, amics, familiars, companys de feina, d'església o d'associació ofereix recursos per bastir interpretacions nacionalistes. Per altra banda, no és estrany que les metàfores familiars siguin tan importants en els discursos nacionalistes.¹³ Així, les identitats nacionals es forgen d'una manera similar a identitats locals o regionals, i fins i tot es poden reproduir en la quotidianitat d'aquells àmbits. Això no obstant, el paper de l'administració Estatal o quasi Estatal i de les seves polítiques en diversos terrenys esdevé clau.

En aquest model modern d'identitat que és la nacional, una frontera territorial esdevé, en termes instrumentals, quelcom a usar per delimitar el territori i útil per definir un camp polític d'acció en què desplegar infraestructures i pràctiques de redistribució i coerció. En termes identitaris, la divisòria estableix un camp de sobirania en què opera un marc jurídic i també delimita un àmbit d'identificació territorial en la mesura que el territori esdevé un espai reconegut com a propi. I això, com veurem de seguida, té les seves conseqüències en la vida local.

3. Identitats a la Cerdanya: situacions, discursos i narratives

La construcció d'això tan abstracte que en diem identitats la protagonitzen persones concretes, en indrets i situacions concretes, amb les seves interaccions. Les seves biografies estan teixides d'aquestes situacions que experimenten en el present però que poden també recordar i narrar en primera persona, *a posteriori*, amb determinats recursos discursius que inclouen, entre altres, categories de classificació identitària; les mateixes que utilitzen per explicar el paisatge humà que els envolta.

En el cas cerdà, el panorama dels diversos relats que hem recollit evidència com els habitants de la Cerdanya, i d'una manera particular aquells que es reconeixen com a cerdans, han estat protagonistes de processos d'ampli abast territorial. Les entrevistes de caire biogràfic que realitzarem diverses persones d'un equip de la Universitat Rovira i Virgili¹⁴ i les observacions fetes sobre el terreny exemplifiquen que, tal i com han suggerit alguns autors,¹⁵ en les zones de frontera es donen situacions en què resulta lògic i fins i tot convenient emprar la frontera com a límit simbòlic d'acord amb el tipus d'interacció i els interessos en joc, en negociacions amb els propis veïns o amb els Estats. A aquestes situacions que es poden observar en la vida quotidiana, hi podem afegir les nostres pròpies entrevistes que configuren contextos de comunicació en què els subjectes interpel·lats desenvolupen narratives sobre identitats, societats, cultures i frontera.

A la Cerdanya les categories identitàries s'han utilitzat i s'utilitzen en situacions d'interacció que van reproduint, en la comunicació, la vigència de les mateixes categories per al

reconeixement d'un mateix i dels altres. Tal i com va mostrar Erving Goffman,¹⁶ les situacions són contextos comunicatius definits per persones que comparteixen un mateix espai de manera més o menys perllongada. Aquesta definició passa per establir un marc comunicatiu en què els participants desenvolupen uns rols respectius, amb les corresponents normes de comportament que hom espera que es respectaran i també un conjunt d'expressions, comportaments i valors que són identificats cooperativament per aquells que interactuen, en el mateix moment. Amb tot, les situacions solen partir d'uns mínims recursos compartits que fan possible la interacció. Cada participant fa un paper i mostra una façana en què els altres reconeixen la pròpia identitat i les façanes i identitats dels altres.

A la Cerdanya, categories ètniques com «espanyol», «francès» i «català» constitueixen components bàsics en algunes situacions d'interacció. Així, per exemple, en una ocasió em vaig trobar en un bar de l'Alta Cerdanya¹⁷ amb una noia amb qui havia quedat per entrevistar. Ens vam conèixer allí, fent unes cerveses amb la seva colla d'amics que ella denominava «francesos». En un moment donat, ella va fer una partida de futbolí amb un noi de la colla i va guanyar. Després de la partida, es va donar la següent conversa:

Ella: Catalunya ha guanyat a França!!

Ell: Oui, mais nous sommes les champions du monde! [DIARI DE CAMP, divendres, 25.05.01]

Els dos jugadors van utilitzar categories d'identificació col·lectiva d'una forma que els era més o menys familiar, tot reforçant les respectives identitats i, de passada, establint premisses per a futures interaccions i per definir simbòlicament altres persones. Va quedar clar que existien «França» i «Catalunya». Les bromes i comentaris que tenen com a referent allò francès i espanyol són, com els estereotips, instruments de comunicació entre cerdans. Per exemple, una botiguera de Puigcerdà explicava el següent episodi il·lustratiu:

Teníem una clienta que els seus pares eren espanyols, ella ja havia nascut a França, i un dia em deia: «He comprat un vestit per les nenes que no fa gens espanyol.» I jo, allavors, me'n sentia més. I li deia, pues: «Mira Carmen que nosotros quan hi ha una cosa molt ridícula diem no t'ho posis pas que semblaràs un francès.» [El seus pares eren catalans (E-18)]¹⁸

En una altra ocasió —un sopar amb persones de l'Alta Cerdanya— una de les comensals afirmà que «als espanyols els agraden molt les putes», raó per la qual, a diferència de la Cerdanya, no hi havia bordells a l'Alta Cerdanya. Posteriorment va afegir que un amic seu havia agafat una infecció a l'orella en un local de Puigcerdà perquè una prostituta l'hi havia tocat.

Cap dels presents va fer cap comentari, bé per la relativa formalitat de la situació (els comensals celebraven la fi d'un curs que havien compartit) bé perquè compartien el que sostenia. En tot cas, la situació serví per a reforçar la imatge que els espanyols eren bruts, si més no, per a la mateixa persona que l'argüí.

Una altra situació es va produir durant un dels dos actes¹⁹ que, anualment, miren de refermar la unitat de la comarca, per sobre la divisòria. Concretament, en el sopar de lliurament del guardó Cerdà de l'Any, de 1997, un membre de les Joventuts Nacionalistes de la Cerdanya explicava a un company de partit que hi havia «francesos» nominats a l'acte, «amb la intenció de fer-se notar», però que esperava que a cap d'ells els concedissin el guardó. En aquest cas, la identificació catalana dels dos interlocutors era un aspecte clau que contribuï a donar sentit a l'intercanvi dialèctic. La idea que traspuava era segurament la mateixa que he pogut sentir en moltes converses informals a la Baixa Cerdanya: que els «francesos» no tenen interès a ser catalans, sinó a aparentar de ser-ho. Per això acudirien a actes com la Diada de Cerdanya o el lliurament del guardó al Cerdà de l'Any, esdeveniments envoltats per una escenografia en què no pot faltar la senyera, acompanyada de la bandera europea i, en cap cas, ni de la francesa ni de l'espanyola.

Alguns dels aspectes que he comentat en un esbós d'algunes escenes viscudes a la Cerdanya els retrobem d'una forma elaborada en narratives de les persones entrevistades sobre la seva pròpia experiència biogràfica o sobre la realitat cerdana. En un treball sobre la frontera entre Mèxic i Estats Units, Pablo Vila²⁰ destacava la importància de les narratives en la construcció simbòlica de la frontera política com a límit. És a dir, en la translació de la divisòria territorial a la ment de les persones. Per aquest autor, les narratives són històries constituïdes d'episodis explicatius de la realitat que incorporen en la pròpia biografia discursos i metàfores, i que, junt amb les categories que permeten classificar la realitat (entre les que es compten les identitàries), constitueixen recursos per produir significat, en un determinat context cultural. Aquestes narratives afloren quan hom és interpel·lat sobre la frontera i les identitats o quan recorda contextos de relació entre persones de banda i banda de la frontera.

A la Cerdanya, per exemple, les entrevistes realitzades remetent sovint a situacions protagonitzades per «francesos», «espanyols» o «catalans», per bé que amb alguna diferència generacional. Els nascuts abans dels anys trenta i, especialment, aquells que encara recorden els convulsos temps de les conteses bèl·liques mundial i espanyola narren com la gent de banda i banda es trobaven a Puigcerdà, al mercat, on s'acordaven transaccions que, en ocasions, constituïen formes de superar la frontera en la mesura que implicaven clients de banda i banda. En les narracions biogràfiques, la Cerdanya anterior a 1936 es presenta en una imatge d'harmonia i fluids contactes transfronterers en el terreny de l'activitat agro-

pecuària, el comerç i les relacions familiars i de sociabilitat. Són arguments recurrents la capitalitat de Puigcerdà («la vila») —on s’anava al mercat, però també a fer compres diverses, a ballar i a aprendre «costura»—, l’ús compartit de pastures, l’existència d’intensos intercanvis comercials (incloses diverses formes de contraban), el fet que hi haguera grans propietaris agrícoles amb terres a Alta i Baixa Cerdanya residint a Barcelona i rodalies i que estiuejaven a la comarca i l’establiment, també en aquelles mateixes contrades, de vaquers i cansaladers cerdans. Algunes narracions fan referència a una preponderància dels vincles i relacions locals per sobre la frontera internacional, que no es retroba en les referències posteriors a mitjan segle xx. Per exemple, un cerdà artesà que residia a Guils (Baixa Cerdanya) comentava:

Hi havia un puesto de carrabiners a Guils. I aquella gent pues havien de fer vigilància. I era una època bastant dura, però ells amb això del moviment del bestiar a la frontera feien els ulls grossos, per què el carrabiner era un ciutadà del poble com un atre, amb moltes necessitats com un atre. I s’adaptava molt. Per exemple, anaven a un pagès, escolta perquè no em deixes tres sacs de patates en aquell camp. Li llauraven, li preparaven el camp i llavorens ell se les cuidava. I allà tenia patates per l’hivern. Després venia lo temps en què tothom anava a buscar llenya i anaven a tallar llenya i et deien —en castellà—: «¿No me iría a buscar una rastra de pinos que tengo en tal sitio?» Pues li anaves a buscar aquells pins i li tallaves. Com que guanyaven poc necessitaven del poble [...]. I s’havien adonat també de que el poble els ajudava. I vivien molt amb el poble. Jo em recordo a vegades la meva mare, en teníem allà una a la vora, i em deia, té, vés a portar aquest enciams en aquesta carrabinera d’aquí al costat [...]. Antes no, antes s’havien de refiar del pagès. I els superiors els apretaven perquè, és clar, vivien massa a prop dels pagesos. [E-27]

El mateix explica un veí de Vilallobent que havia combinat oficis diversos amb el contraban:

Perquè aquí si venia un guàrdia, un carrabiner, un sargento, un cabo o el que fos i es volgués posar una mica fort en contra de la gent del poble, allò que volgués tallar pel renglo, la gent del poble li feien la vida impossible. Per exemple, venien aquí a casa meva a buscar una dotzena d’ous i se li posava no en tinc [...]. Els hi negaves, els hi negaves tot i llavons què? Aquí una vegada va venir un cabo que era molt dolent. Volia fer portar la gent del poble recte aixís, eh! I la gent del poble el van portar en ell recte aixís. Perquè tothom li feia això. Anava a una casa a buscar una cosa, venia a buscar llet per exemple i no n’hi ha. Anava a buscar ous. No n’hi ha. Anava a buscar una altra cosa que li fes falta. No n’hi ha. I aixís. Mira, en aquests poblets allavons t’havies de refiar d’un veí i de l’altre. (EC-32 [H-Pg-1-Cr])

En la memòria d'un altre cerdà, que ha residit en la seva vida als dos costats de la frontera, a la Cerdanya hom podia ser francès o espanyol sobre el paper, però mai seria considerat estranger a un costat o altre de la frontera, gràcies als seus vincles i relacions. Concretament, fa referència al temps de la Segona Guerra Mundial en què va residir a Espanya. Tenia la nacionalitat espanyola i no havia fet el servei militar:

—I escolti, no havent fet el servei, a Espanya, no li van dir res al Vilar?

—I què em vien de dir? A la persona que no fa que bé, ningú l'empipa. No hai fet sinó que bé, en aquest món. Hai anat allà, me n'hai tirat bé, gràcies a Déu, me n'hai tornat a França, me n'hai tirat bé, gràcies a Déu. Perquè quan vaig tornar del Vilar entrava a tornar aquí era un estranger. Però no n'era d'estranger, jo. No era estranger perquè ja tenia qui responia. (E-95)

La memòria dels cerdans nascuts abans dels anys trenta coincideix també en què el 1936 suposà un canvi en el que es descriu com una societat unida per sobre la frontera i amb tot de pràctiques culturals compartides. És el cas, per exemple, de les següents paraules d'un pagès de Sallagosa i un artesà d'Enveig (Alta Cerdanya), un forner de Puigcerdà:

Va començar a canviar aquí des del juliol del trenta-sis, que és quan va estallar la revolució. Fins allavors es passava com ara. Passava tothom com volia, la gent d'aquí. El que passa que no anaven amb cotxe, ara van amb cotxe. Jo visquia a Age i la gent d'aquí passaven al mercat a Puigcerdà el diumenge, venien per Age, es quedaven, jo tenia la meva padrina que tenia una botiga i allà feien el gran berenar... Es passava bé, eh! Vull dir, com ara. Quan va estallar la guerra va haver un canvi fins la mort del Franco. Després es va obrir una mica, però fins que es va acabar la dictadura diguéssim... (E-83)

Bueno, después de la guerra ja va canviar una mica [...]. Les fronteres es van posar violentes. Allavors els quins les vigilaven també estaven violents. I el problema ja era que la frontera era tancada. Clar, una cosa comporta l'atra. Llavors el carrabiner també havia de ser més rígid. No els deixen que s'afinuessin en un poble, que agafessin masses amistats. Clar, tampoc se n'havien de refiar tant [...]. Allavontes la frontera era violenta, no sé, jo crec que inclús tenien ordres de donar l'alto i disparar. Era violenta, no es podia passar la frontera. Después també era l'època dels alemans. Nosatres vem anar a un casament a la Tour de Querol i escolta gràcies a que era excombatent perquè si no... Però tan ple de policies i coses, després interrogant tothom, vigilant l'estació els alemans. Era una complicació. I això va durar molts anys. Llavors ja va venir que els carrabiners ja van ser... Siguent bones persones, vivien en refugis, ja no es barrejaven tant, ja els van anar separant, els hi van dant pedres i coses i van poder viure més bé. (E-25)

Durant molts anys, i probablement fins a la guerra darrera, o la guerra d'Espanya, hi va continuar havent moltes relacions entre les dos Cerdanyes. Aquestes relacions eren d'ordre comercial,

també eren d'ordre familiar, perquè hi havia casaments que es feien de part i d'atra de gent... francesos i espanyols, bueno. Es va continuant aquesta relació, me el que hi ha de ben segur és que l'escissió es va crear, més que mai, a la guerra d'Espanya i es va perpetuar fins a mil nou-cents cinquanta, al moment a on van tornar a obrir la frontera. És dir que en trenta-sis i en cinquanta hi va haver uns anys... hi va anar catorze anys. Bueno, en catorze anys es va francisar més la Cerdanya francesa que no es via francisat en més de dos-cents anys [...] Afrancisar què vol dir? Vol dir com entendre les costums de França. (E-111)

Passar la frontera es va convertir, segons narren les persones entrevistades, en un afer complicat. Amb tot, alguns dels vincles es van activar en situació de crisi per permetre d'esquivar els controls i la coerció que exercien els cossos militars, particularment espanyols. Les següents dues cites fan referència a casos de deserció de francesos en temps de la Segona Guerra Mundial, cap a Espanya:

El meu germà s'estava a Alp i eren molt bé amb el tinent dels carrabiners allà que jugaven a... feien la manilla cada dia plegats i eren vuit o deu francesos que érem per allà i ell li va dir: «Tu, demà, espavileu-se, eh! Que demà passaran a agafar els francesos.» Perquè els francesos els agafaven. I, cony!, el meu germà, érem set o vuit, diu: «Cony! cal mirar d'escapar, sembla que això no va per gaire temps. Ja s'aclarirà aviat.» Sí, sí, se'n vam anar cap dalt a la muntanya un dia. (E-18)

Desertors en deien allà. I sé que a la meva casa vam amagar a un que es va casar amb una d'aquí a Age, que feien de pagès, ell donava la cara de dia i de nit el buscaven. És que fa molt mal de dir-ho. Pugi cap aquí dalt a la meva casa que l'amagarem. I li vam dir, si pugem, allà dalt hi ha unes golfes i un cel obert que s'obria, hi pues per la taulada i allà el vem amagar. Si no l'haurien agafat i no sé què l'hagueren fet. I a vegades desertors aquí. A les Esperes mateix que hi havia la meva germana ja n'hi havien dos o tres també. A cada poble, a cada casa, n'hi havien perquè, primer, molts festejaven i tenien la nòvia, altres que eren amics, altres que eren cosins, altres que eren parents, doncs clar, a cada casa n'hi havia de desertors francesos. (E-25)

Les referències a la frontera, de 1936 fins al final del franquisme, retraten una divisòria tancada amb la intensa vigilància policial i, en el cas espanyol, el control que el règim exercia en tota la zona fronterera espanyola. Un serrador de Vallcebollera, per exemple, relata dos episodis que incorporen l'aspecte del control ferri al qual fan referència aquests mateixos cerdans de més edat:

Vem passar per la ribera [...]. I allà amb un prat hi havia els carrabiners. Me'n recordi que portàvem arròs, en va quedar allà perquè ens va fer obrir el d'allò, i amb la pistola apuntant, eh!

Em va fer obrir i va fotre l'arròs allà, aquella arròs amb paperina i va quedar tot per allà. I al cap de mitja hora ens van deixar anar. (E-108)

Era pagès, a Valcebollera, eh! Vem perdre ovelles... [...]. Teníem un ramat i aquell ramat amb els bolets... els pots pas fer córrer quan estan sacant bolets. Els hi agraden molt. I se'n van anar. I el pastor va dir: «Hai perdut al menos cinquanta o cent ovelles»... I vem dir «cony, doncs deuen ser cap a l'atra banda d'Espanya». Vem dir: [...] «Irem allà als pastors.» I vem anar cap a la banda de Dòrria, i allà hi havia un pastor. I [...] diu, «no l'haguera past vist en aquesta...» i al cap d'una mica diu «me cago'n Déu, mira, puja la policia, allà... la guàrdia civil... els carrabiners» [...]. Em pensava que ens pelarien, eh!, aquells carrabiners. Que no teníem ni papers. És clar, teníem un sarró amb una mica de berena. I ens van... amb el ligero [tipus de fusell] aquí, que el van treure... I vem estar fins a les quatre de la tarda que no ens volien deixar anar. I no havíem fet pas res, eh! (E-108)

Les referències a controls i documents per creuar la frontera es van repetint. Una de les referències més gràfiques l'oferia un immigrant espanyol que residí a Ocejá, on feia de mosso, després de la Guerra d'Espanya:

Podes anar a Puigcerdà, podes anar al mercat. Quan anaves al mercat mateix, també et calia un resez pissier.²¹ Si volies passar pel pont vies de menester un resez pissier [...]. Si volies passar per un camp no el vies pas de menester. Només que allavons perillaves que si et demanaven a Puigcerdà, o en un atre puesto, et demanaven papers i no els tenies, se't guardaven vint-i-quatre hores o quaranta-vuit hores [...]. [Si eres de fora] podies demanar el resez pissier quan vies d'anar a Puigcerdà, però vies de demanar un paper per venir... Com te diré, jo? Al que era país frontier. (E-103)

La dictadura franquista estengué el control frontera endins. Així, per exemple, s'exigia un aval per part d'algun resident, per poder creuar la frontera. En el següent relat, per exemple, un puigcerdanenc nascut el 1917 explica els problemes que va tenir en avalar una persona que va creuar la frontera per no tornar:

Et feien una autorització, que vem anar al Canigó aquella vegada, i et feien per entrar vint quilòmetres interior. Això les autoritats espanyoles, vint quilòmetres. Només que quan erets allà sempre feies vint-i-cinc o trenta [...]. Però al vespre aquella autorització que et feien, aquell permís, quan tornaves a passar la frontera l'havies d'entregar a la policia perquè si no l'entregaves de seguida et buscaven. Me'n recordo que nosatros com a botiguers i per favors a la gent firmaven avals. Allavons hi havia autorització d'entrada a França [...]. Es necessitava l'aval dels comerciants perquè la policia et fes el *pase*. I sé que en certa ocasió, a mi em va trucar

el comissari de policia. Jo vaig anar en allà i la primera cosa que em diu és: «Vostè coneix a fulano de tal?» Dic: «No». «Si no coneix aquest senyor, per què l'ha avalat conforme és addicte al règim!» [...]. Ho havia firmat la meua dona. Jo vaig ser franc i li vaig dir: «No. Passa això, vostè ja ho sap. I aquesta firma és de la meua dona.» No em van molestar ni va passar res, però em podria trobar en problemes.

—I per què el buscaven en aquesta persona?

—EC-17: Perquè no havia entregat aquest aval a l'entrada i s'havia quedat a França. Clar, al quedar-se a França no el va entregar. De l'entrada de França a Espanya constava a la policia que aquell senyor no havia entregat el paper i qui l'havia avalat. (E-17)

Amb tot, segons la memòria de les persones de més edat, la relació amb els vigilants i les autoritats locals podia facilitar de superar aquells ferris controls. És el cas de la cita anterior i de la que segueix:

Va venir una ordre que tots els quins havíem estat a la presó o érem sospechosos de rojo, que deien ells, havíem d'anar desterrats d'aquí de la frontera. Havíem d'anar a cinquanta quilòmetres desterrats. Allavons em van cridar els carrabiners que volien parlar amb mi. I hi vai anar i m'ho va dir : «Mira, he recibido esta orden. Tenéis que salir todos los que son sospechosos de rojo o han estao en la cárcel tenéis que salir todos desterraos de aquí, a cincuenta kilómetros de aquí. Te lo digo porque antes de desterrarte, antes de que la gente vea que te hemos obligao a marchar que te has marchao por tu voluntad. Si tienes algún sitio pa ir, que tengas familia o eso». I li vai dir: «Sí, yo tengo mis tíos que están en Barcelona y puedo ir allí cuando quiera. Si me tengo que marchar pues me puedo ir allí con ellos cuando quiera.» I em va dir: «Bueno, pues mira bien. He recibido esta orden pero todavía no la hemos dado. Tardaremos dos o tres días a darla todavía. Si quieres marcharte antes, que la gente vea que te has marchao tú que no te han echao.» «Bueno, bueno.» Vai telefonar de seguida els meus tios a Barcelona. I sí, sí, ja pots baixar quan vulguis. I, bueno, l'endemà hi vai tornar a anar i em va dir: «Tú no te muevas, ya te avisaré yo. Dice, miraré, procuraré si te puedo tener aquí camuffao.» Vam haver de marxar gent que no havien estat ni a la presó ni a res, només que eren fitxats de rojos. Van haver de sortir tots desterrats i jo em vai quedar aquí. No vai haver de marxar. Em vai quedar aquí tan tranquil. Vet aquí lo que és trobar una persona bona [...]. Llavors van venir aquells dos guàrdies que hi havia a l'oficina i fem un pase en el Franciscu «pa ir adonde quiera.» (E-30)

També hi havia casos de persones que col·laboraven amb la policia i amb les quals es feia «la vista grossa». Així ho explica, per exemple, un guàrdia civil retirat:

Había alguno que pasaba, que te autorizaba la policía con un pase que te daban. Porque los que te hacían pases era la policía, ¡eh! Y eso, porque les traían noticias de los refugiados o alguna cosa, ¿comprendes? ¡eh! Cogían informes de allí, los traían a ellos, y ellos les hacían eso, personas de confianza. No de confianza, de chupeteo, de conveniencia, ¿no? Eso era gente de conveniencia. (E-67)

Aquests i episodis posteriors es completen amb altres sobre el franquisme en què s'explica, per exemple, com es passava la frontera mudat, en diumenge, per anar a treballar a França, simulant anar de festa, com es passaven productes d'amagat per la frontera, amb col·laboració de vigilants o com els guàrdies civils exigien als qui creuaven: «Hable en cristiano». Un trop recurrent en les narracions de persones de diferents generacions il·lustra la imatge d'una Cerdanya mai absolutament impermeable ni tampoc clara. Una de les millors descripcions l'ofereix un destacat polític de l'Alta Cerdanya:

A Cerdanya mai no hi ha hagut cap frontera [...], no parlaríem de ratlla si hi hagués una frontera. Una frontera és una muntanya, és una paret (...) Aquí no n'hi ha cap. Hi ha una ribera de temps en temps i encara no sabem que sigui la frontera, perquè sempre la pots travessar. Donques parlem de ratlles, i no de frontera. Però hi ha una frontera que és administrativa, econòmica... Aquesta sí que l'han fet els homes, i aquesta sí que és forta perquè cada país ha tingut la seva experiència personal i diferenta. (E-106)

La mateixa metàfora de la paret, la destaca un valencià que explica quina va ser la seva impressió quan es va instal·lar a Puigcerdà, a principis dels anys 1960:

Jo antes me la imaginava, quan era petit i no havia sortit del meu poble, que hi hauria una paret i hi hauria algo conforme el muro de Berlin, no! Una cosa així me la imaginava. És veritat o no? Un s'imaginava algo que era la frontera. D'aquí cap allà un puesto i cap allà l'altre. I t'adones compte que la frontera no és res. Que un mateix camp que el llaura el mateix pagès és un tros d'aquí i un tros d'allà. I igual va posant amb el animals llaurant i passant d'un puesto a un altre i la crusa cada solc que fa! Per això, en temps antic també en deia la ratlla. (E-20)

Ara bé, quan les narratives i els discursos incorporen les categories nacionals, es pot dilucidar un límit simbòlic que d'alguna manera coincideix amb aquella «ratlla». De vegades els propis investigadors forcen les situacions amb preguntes que fan referència a «francesos» i «espanyols», de manera que no sempre el discurs és espontani. Això no obstant, sovint aquest es desenvolupa de manera prou extensa i espontània. Les referències són diverses, amb diferents versions.

Un primer element narratiu és el de dues bandes amb diferent desenvolupament, i mirades creuades que s'hi corresponen, de superioritat o d'inferioritat. Per exemple, una restauradora d'un poble de la Batllia²² explica:

La ratlla està marcada, a més a més que ells te la marquen eh! Els primers són els primers en encarregar-se de marcar-te la ratlla! Fixa't quan s'han obert els francesos? Bueno, a Puigcerdà hi han anat perquè els hi sortia tot més barat. Però els espanyols sempre hem sigut els espanyols, vull dir que ells et diuen espanyol amb el menyspreu.. Podé ho fa perquè nosaltres tenim, clar, tothom per aquí té parents a França i llavors et parlen dels espanyols amb un menyspreu com dient, va! Espanya. Quan veus que, no sé, vas als pobles aquests de la Cerdanya francesa i el que veus, com si diguéssim, és la part pobre. Si passes la ratlla veus aquí una part rica, bueno almenys és la sensació que a mi em dóna, aquí veus la part rica i allà veus una part pobre, en conreu i tot. I ara s'han hagut d'espavilar una mica amb el turisme rural. Sí que potser estan una mica més avançats que nosaltres en el turisme rural, potser sí que donen més serveis que els que donen aquí. (E-39)

Aquesta mateixa imatge l'explica també un militant independentista resident a l'Alta Cerdanya:

Potser a mitjans de segle, amb l'arribada de molta immigració francesa i tal, potser la gent va tenir més aquesta frontera pel cap, segurament la va tenir molt més, perquè jo recordo de petitó, els anys setanta o vuitanta, la gent del nord veien els espanyols, com deien, veien els espanyols d'allà com uns subdesenvolupats, com un país subdesenvolupat. I la gent té encara això al cap, a la gent li ha quedat aquesta cultura al cap, no?, de tenir por als espanyols, de tenir por d'anar a comprar gasolina allà perquè es deia un moment que era menys refinada, de tenir por de menjar al restaurant... Hi ha gent que ho pot tenir això, que pot tenir la percepció d'un Estat espanyol subdesenvolupat, però molt poquet, perquè si és un tio intel·ligent, quan va allà, s'adona que la Cerdanya del sud està molt més ben desenvolupada que la Cerdanya del nord. Ni que sigui del punt de vista de comunicacions. Avui en dia trigues casi tant per anar a Barcelona que per anar a Perpinyà, entens?, quan abans calien dos o tres hores més, per anar a Barcelona. M'entens? Me sembla que la Cerdanya del sud ha agafat una pujada econòmica, això segur, i la gent d'aquí se n'adona, jo crec que se n'adona, si no és que són tontos, eh! (E-127)

Un pagès de Llivia arriba una mica més lluny, tot formulant que ser francès i viure a França comporta uns avantatges que promouen la fidelitat a la nació:

N'hi ha que s'han adaptat a que França és el seu país i hi ha ventajilles a la seguretat social o amb ajuda econòmica, o bé amb els col·lègits, és totalment el sistema diferent, i aquestes normes, encara que hagin canviat el president, automàticament fins a primaris d'estudis està

molt més ventatjós que aquí. Metges amb tarifes està avantatjós més que aquí. I en nivell, a França van més adelantats que a casa nostra. Hi ha unes ventatges que la gent no passaran a ser espanyols per renunciar a ser francesos, perquè ells estan acostumats a ser francesos ja, i no renunciaran. Anys endarrera poder sí, però ara no. (E-65)

Una segona narrativa fa referència a un conglomerat d'aspectes que marquen una mena de diferenciació cultural, amb particular incidència en els «ritmes de vida». Seria el cas de les següents referències de persones residents a l'Alta Cerdanya, nascudes després dels anys 50:

J'sais pas. Je pense que les espagnols ils sortent plus, quoi! Ils sont plus souvent à l'extérieur et ils se réunissent, je crois, dans les cafés, vont boire un peu, que nous en France les gents ils restent chez eux devant la télé. Ils sortent moins, quoi! Je pense, oui. (E-129)

Del moment que treballes i que vius en un lloc, i que tens mainada que van a escola i així, vas al ritme de vida d'aquell lloc [...]. No sé, un indicador seria la televisió. La televisió... a quina hora fan la informació del mitjà, en quina hora fan la informació del vespre... Aquí la pel·lícula del vespre es fa a dos quarts de nou o a tres, i les informacions del vespre es fan a les vuit, o a la una al migdia. Doncs... això és un indicador... I la mainada surten d'escola a les dotze i tornen a les dues, parlen de la mainada petita que viuen a casa. La gent que treballen en oficines surten a les sis. Ara, si surten a les sis és que han començat a les dugues, quan no són dos quarts... [...] Hi ha una televisió regional per cada regió de França... Que aquí et donen les informacions regionals de la nostra regió, o sigui de la regió Languedoc-Roussillon, com a Toulouse tindran les informacions del Midi-Pyrénées... i et donen informacions del que passa al Departament, a Perpinyà o el que sigui. (E-115)

La diferència cultural és glossada també per una veïna de Puigcerdà:

És en tot, o sigui, la seva manera de vestir, la seva manera de menjar... En tot! en tot és diferent. O sigui, hi ha una diferència, i allavorens no pot haver-hi mai aquesta unió perquè és molt diferent. Per mi, vaia, no. Aquí s'ha viscut del francès però sempre també se l'ha despreciat al francès. I el francès a l'espanyol també, o sigui... No, no es toleren, lo que passa que... (E-64)

En tercer lloc, hi ha la qüestió administrativa que ve marcada pel fet de participar militarment en una o altra guerra i pel diferent desplegament de polítiques de benestar i positives. Aquest seria, de fet, un dels fonaments tant de la percepció de superioritat que s'explica en algunes entrevistes com de l'adhesió civil a la nació francesa, que s'explica

en altres. Ho resumeix molt bé, per exemple, la següent cita de qui fou molts anys tinent d'alcalde de la localitat francesa d'Enveig, en resposta a la pregunta sobre si seria possible una Cerdanya sota administració estrictament catalana:

La Cerdanya ha vingut francesa; i com que ha vingut francesa s'ha creat uns costums, s'ha creat unes administracions que han tingut una influència indiscutible sobre el control de la gent. Bueno, a França pel fet de ser francesos hem tingut molts inconvenients. Vem fer les guerres: la guerra del setanta, la guerra de catorze... Si no haguéssim estat francesos no ens haguérem pas hagut de sacrificar. La guerra del catorze va ser un perjudici. Per contra a Espanya van tenir la guerra del trenta-sis, aquí segurament que també devien tenir els seus inconvenients, que nosatres no els vem tenir pas, degut a ser francesos [...]. El fet de ser francesos no ens ha perdonat aquests inconvenients que vinc d'explicar, me que per contra ens ha procurat una certa evolució una mica abans de la Cerdanya espanyola [...]. Emprés, que s'ha creat aquestes costums franceses, que són diferents de les d'aquí. Em sembla que el que em diu vostè [...] em sembli impossible de realitzar, i si en dubteu [...] organitzeu un plébicite, que ja coneixi el resultat d'abans. (E-111)

Des de l'enclavament espanyol de Llivia, una pagesa explica aquesta fidelitat envers la identitat francesa, en termes similars a com acaba la referència precedent:

Cerdà i català, això sí, el sentiment sí. Ara, de passar a ser catalans, a passar-se d'una nació a l'altra no. Això no perquè jo hi tinc molts contactes a la família, i això ho hai discutit moltes vegades, i ells no renunciaran a tot això que t'he dit. Perquè a part que estan... Aquí? Però si han de suprimir el pressupost de l'exèrcit militar. El suprimiran, i si hi han de posar més impostos, el posaran. Però no deixaran mai de cotitzar a la persona, que a un matrimoni que té tres fills i li paguen el pis. A qui li interessa una dona que té tres fills i li paguin el pis? Cap, no en trobaràs cap. Més subvencions, i a més amb canalla que són petits! [...] No poden passar-se a ser cerdans per la senzilla raó que allà tenen més ajuda que aquí. (E-63)

És interessant la confusió entre la categoria «cerdans» i «catalans», que es dona a la fi de la cita. És freqüent en el discurs de les persones entrevistades aquesta figura metonímica i també la que identifica «Espanya» amb «Catalunya» o «espanyols» amb «catalans», amb expressions com «a la banda catalana».

Una altra persona, destacada en el terreny del sindicalisme agrari a l'Alta Cerdanya, explica com el fet que l'Administració francesa hagi tingut tanta cura dels ciutadans ha facilitat certa acomodació d'aquests:

Bueno, alguns francesos tenen la cosa administrativa, estan aferrats a... el meu marit diu les pantufles, només les pantufles. Aquí a França ara estem a un moment que ens hem tornat tots uns funcionaris, esperant que tot caigui com si fos... el pare l'Estat providència, que ha de pensar en tot, com un pare de família. Això és un excés, i això és una mica com l'Estat cortesien, que arriba un moment... és prou bo, però arriba un moment que bueno, ara l'Estat ha de pagar tot, ha de pagar els chômeurs, ha de pagar els arrendistes, ha de pagar les dones que són adonades, ha de pagar les vaques, que són boges, ha de pagar... home! Bueno, eh!, l'Estat ha de pagar tot. (E-113)

Per aquesta mateixa persona, l'acomodació i una feixuga burocratització contrasten amb el dinamisme dels cerdans de la banda espanyola:

Hi ha un dinamisme que del costat francès no... no hi és tant... Sí, perquè al costat espanyol, o català del sud... [riu] n'hi ha que no els hi agrada que els diguin espanyols però són dins d'Espanya, eh!... Però, em... sembla que tenen menys pes administratiu, aquí tenim un pes administratiu molt gran. I quan has passat pels uns i pels altres, i que estiguin d'acord que interpretin la mateixa llei i tot, has de prendre un temps... [riu] Aquí ens sembla que l'Administració només sigui aquí per bloquejar, i que el seu poder sigui de dir: «Això no, ho volies fer aixís? Doncs no!» I encara no hi sou al costat espanyol. Tenim la impressió aquesta aquí, i que allà tenim la impressió que no existeix. Però si no hi presten atenció aviat seran com a nosatres. (E-113)

Un quart aspecte narratiu és el que presenta una identificació francesa patriòtica que en alguns casos no es dubta de qualificar de «xovinista». Vagin dos exemples des de la Baixa Cerdanya:

La gent que diguin lo que vulguin però a la França sempre és la França. Nosaltres que els coneixem una mica, els francesos són molt patriotes, eh! Els francesos a l'hora de la veritat són francesos eh! per això. I això ho veï... podem ser amics i ajuda'ns i lo que sigui però ells venir cap aquí no ho crec pas. Ara, si nosatros anéssim cap allà podé sí. Però ells venir aquí no ho crec pas això (E-52)

El francès sempre se sent més francès encara que sigui d'aquí de Bourg-madame. Però jo no crec que el francès se senti mai... Una serà de la Cerdanya francesa i l'altra serà la Cerdanya espanyola, però la unitat entre França i Espanya mai, mai. Són molt diferents en la manera de ser uns i els altres. El francès és molt prepotent, es pensa que va a colonitzar encara, i... Jo sé que no hi hagut mai bona relació. (E-64)

És l'aspecte xovinista dels francesos, no? Estan molt orgullosos de ser francesos. Aquí estem orgullosos de ser catalans, en canvi allà és orgullós de ser francès i després, potser, de català, no? (E-67)

Una cinquena narrativa és la que es refereix a la identificació catalana. Des de l'Alta Cerdanya, és recurrent un posicionament obertament regionalista, en la mesura que no qüestiona la inclusió de les terres nord-catalanes a França. Al mateix temps, es critica l'excessiu extremisme del catalanisme de la banda espanyola. Per exemple:

Sem catalans, sí, però sem francesos. Els de Barcelona, no, eh! Els de Barcelona... Jo tinc la clau d'una iglésia que hi ha aquí, i jo tinc la clau i allavontes de vegades passa joves aquí, que si els hi deixaria la clau, i allavons els hi vaig dir: «Que sigueu espanyols de Barcelona?»; «Si-guem catalans nosaltres!»; «Ah, bueno, bueno». Espanyols o catalans és igual, no? [riu] Jo puc ser francesa o catalana i m'és ben bé igual. S'ho van prendre mal, eh! (E-93)

A la Baixa Cerdanya, en canvi, es troba una forta adhesió a la identitat catalana per una part de la població, que va acompanyada sovint de la referència al catalanisme francès com a «folklòric», en especial per part de persones de l'elit cultural cerdana. N'és exemple la següent cita:

Bé, a veure, hi ha hagut algun moviment cultural, o sigui, per exemple, la fira d'Oceja, que en un aspecte es podria considerar bilingüe en el qual el català s'utilitza bastant però, és clar, un cop a l'any... i és una fira, per tant, doncs hi ha un gran folklorisme. Sí, vénen a cantar doncs el grup d'havaneres, queda molt bonic..., potser ballaran sardanes i potser doncs... no sé, uns quants poemes al vespre però aquí s'acaba tot, és a dir, és un aspecte..., és una festa que es fa un dia de juliol i aquí s'acaba tota la història, no? (E-3)

Un botiguer de Puigcerdà presenta un posicionament nacionalista per contrast amb el patriotisme francès:

Sí, sí, ells són més francesos. Els francesos parlarem de la Catalunya Nord i de Perpinyà i del Rosselló però els hi toquis París, eh! París és molt. I en canvi, nosaltres si ens parlen de Madrid quedarem bastant, i de Barcelona també, quedarem bastant indiferents, eh! (E-17)

Una sisena narrativa la configuren les nombroses referències a les identitats nacionals que s'associen als registres lingüístics. Concretament, la llengua és un tema clau en la identificació catalana i l'equiparació Catalunya-Cerdanya a la qual fèiem referència abans. Les següents referències il·lustren el potencial de la llengua com a referent simbòlic a l'hora de definir «nosaltres» o «els altres»:

Aquí, fins fa poc, et diré que hasta no estava ben vist de ser català, ningú està orgullós de ser català, o molt poca gent, molt poca gent. Ara sembla que comença a... a ser una miqueta... però vaja, s'és francès primer. Primer s'és francès, després, bueno, tens el català. La prova és que molts no parlen català, de la meva generació hi han molt pocs que saben català. Alguna paraula, ho entenen, perquè ho han sentit als avis, als pares menos. Ho entenen, però parla'l mai. (E-130)

No som pas catalans, som espanyols a la frontera. És un tema molt complicat, i que s'hi fa molta demagògia, m'entens eh? I jo em penso que el fons de tot això a l'altra banda de la ratlla, hi ha gent que se sent cerdana, però que és un tant per cent tan petit que no té color. Si tu t'hi fixes, si tu segur que hi has nat i t'hi has fixat, la majoria de la gent parlen francès, i són gent que saben el català, eh? I parlen en francès. (E-49)

Vas a Bourg-Madame i parlen tots francès, vull dir que... siguent la Guingueta, podrien parlar en català tranquil·lament i parlar francès com a segona llengua. Doncs ells no. És que vas a la farmàcia... Jo hi vaig a vegades allà a agafar material per l'escola, revistes i aixís pels nanos, no? Clar! tinc material de primera mà aquí. Aleshores vaig allà: «Hola què tal!», «Hola què tal!» I si parlo en català em contesten en català segons qui. Però si no, el «Bonjour» sempre et diuen. (E-67)

Es diuen catalans i sempre parlen francès. Home si has sentit per aquí als carrers de Llívía a la vetllada de Sant Joan, dius bueno, la portada de la flama del Canigó, no? Doncs, jo un dia estava aquí i sento per aquí un altaveu per aquí als carrers de Llívía: «Ce soir atanse-vous, arrive la flamme du Canigou du Pays Catalan». Què collons és això? Anunciant l'arribada de la flama del Canigó en francès. I des de quan això, eh! Aquesta és la mentalitat de la nostra Cerdanya francesa. Tu parles amb ells, t'entenen i parlen el català com tu, gires el cap i ja estan parlant francès. Ah, on t'és el catalanisme d'aquesta gent? Enlloc, enlloc! Només pel que els hi convé, s'ha acabat. Aquesta és la meva opinió. I mira que fa temps que estic rosegant-me els punys per aquesta terra. No, és que et sap greu, eh! Perquè al capdavant dius: «Home, si parlen igual que nosaltres». Si abans havia estat... tots eren catalans! I dius, per què? No, no, ja ho són, però pel que els hi convé, i prou. I prou. Eh!, és aixís això. (E-15)

Escolta, casi siguent família i t'enraonen en francès. I saben català i podríem enraonar en català. I ells enraonen en francès, me cason! (E-17)

L'aspecte de la llengua té la seva contrapartida amb la identificació francesa, amb una racionalització pragmàtica com mostra, per exemple, la següent cita:

Hi ha una altra cosa que ho marca d'una manera irreductible, que és la llengua. Quan nosaltres anàvem a escola encara parlàvem el català. No sabíem el francès quan vem anar a escola. En canvi ara no hi ha ningú més que arribi a escola no parlant el francès. Tota la mainada parlen tots

el francès, arreu. El francès s'usa més actualment a Cerdanya que el català. Us donaré la meva posició una mica aquí damunt. Sóc d'acord per guardar el folklore, per guardar les costums del país, ara bueno, per fer del català una llengua universal i nosaltres només parlar que català i anar a escola amb català aquí no hi veï pas l'interès, perquè quan sortirem de Narbona, on volem anar amb el català? No podem anar enlloc més. (E-111)

Una setena narrativa gira al voltant dels records de joventut dels cerdans nascuts els anys seixanta del segle xx, sobre el món de la festa de nit en locals de Puigcerdà. Els anys setanta i vuitanta del segle xx, determinats locals de festa de Puigcerdà eren coneguts perquè s'hi donava major presència de «francesos». Avui dia, aquest fet es manté, tant per a «francesos» com per a «espanyols», i s'hi afegeixen altres col·lectius com els gallecs o els de Barcelona. El cas de la discoteca Gatzara és especialment interessant. D'una banda, tota una generació de cerdans que en aquella època rondaven la vintena d'anys recorden com era freqüent que «francesos» i «espanyols» s'esbatussessin les nits de cap de setmana. Per exemple, una dona resident a l'Alta Cerdanya explica:

Els francesos contra els espanyols, eh!, o els espanyols contra els francesos [...]. És una tradició em fa l'efecte, més que tot [...] I ara la gràcia d'aquesta gent, si vols tu, que clar, tots són grans i són casats i tots tenen mainada gran, i llavors lo bo és que es troben aquests homes i aquestes dones, de vegades ens trobem, no sé, en un camp de fútbol perquè la mainada fan un enfrontament contra els d'Oceja o contra els de Sallagosa o contra els de Puigcerdà, i es veuen aquells nois que es barallaven i juguen junts, i es parlen. I diuen: «Ui, te'n recordes la pallissa que et via fotut?» Però ara no, ara no ho fan.

P: I el motiu de la baralla quin era?

Qualsevol, re. El fet de ser uns d'una banda i els altres de l'altra banda, tu. (E-123 [D-Gp-4-Cee])

Un noi resident a la Baixa Cerdanya, casat amb una noia francesa, explica que la Gatzara:

Ha sigut més que res un centre d'unió de la Baixa Cerdanya i de l'Alta Cerdanya. Va fer de que realment molts, molts parents que inclús no es coneixien s'hagin conegut per la Gatzara, així de clar. Ara potser no tant, però al principi que només hi havia la Gatzara i que hi havia el Trentados doncs sí que va ser una manera de trencar aquell gel que hi havia doncs entre les dues parts, eh!, de la Cerdanya. La Cerdanya de domini espanyol i la Cerdanya de domini francès [...], però de fet és la Cerdanya catalana i res més, però bueno, és aixís [...] La gent que venia a Gatzara eren la gent de la Cerdanya. La gent de la Cerdanya, els autèntics. Venien de la part francesa, de la part espanyola i tots. Hi havia la frontera i molta gent es van conèixer en aquí [...]. Era un lloc on hi havia agermanament, no sé, tothom venia a parar aquí. Hi ha molts joves que s'han conegut aquí i arrel d'això s'han casat. (E-142 [H-Pc-4-Cee])

Algunes de les persones que tenien, en el moment de ser entrevistades, entre 19 i 30 anys afirmen que no solen anar a uns locals o altres segons el col·lectiu que hi hagi. Això comporta que, en aquests casos, no es defineixen situacions d'interacció com, en canvi, sí es feia en les que descriuen pràcticament totes les persones entrevistades que els anys setanta i principis dels vuitanta tenien aproximadament entre 19 i 25 anys i residien a la Cerdanya. Tal i com he explicat en un treball anterior,²³ un element narratiu fonamental en la relativització del paper de la frontera com a separació entre cerdans és justament presentar la Gatzara com un local origen de baralles, però també de casaments entre cerdans de banda i banda de la frontera.

Les relacions transfrontereres entre nois i noies han estat impregnades de la imatge segons la qual tenien unes diferents actituds i valors en les relacions entre persones de diferent sexe. Per exemple, una dona de la Cerdanya explicava:

La joventut, quan es va acabar la guerra... tot lo que era festes, com que les festes de l'antre costat eren... havien estat prohibides i això, allavors hi va haver un paro, eh! I després hi havia una reputació, que deien, els nois, de l'antre costat, de Puigcerdà i això, que les franceses eren una mica fresques. I hi havia aquesta reputació, doncs va haver-hi uns anys que no hi via gaires casaments, no hi havia... perquè, les dones eren una mica diferents. De l'antre costat eren una mica molt més obscurantistes [...]. No podien sortir sense els pares, sense aquí, sense allà... i amb la seva padrina... i aquí hi havia... ja era una mica més de lliberal. I això no era gaire ben vist. De l'antre costat no era gaire ben vist, eh! Es pensava que les franceses eren totes unes fresques. (E-113)

Però si hem recollit narratives sobre les identitats nacionals, què passa amb la identitat cerdana i amb l'europea? En el primer cas, més enllà de la confusió amb la identitat catalana que ja hem vist, hem trobat algunes referències que destaquen el caràcter estratègic del cerdà com algú que mira pels seus interessos. Per exemple, un destacat membre de l'elit cultural comarcal explicava dels cerdans, molt gràficament, que:

Passen i s'adapten a qualsevol cosa. Saben fer l'anguila i el camaleó, s'adapten a qualsevol color i a qualsevol circumstància i van fent. El tarannà d'aquí, pròpiament dit, quan juguen al truc, un joc de cartes, una de les coses que hi ha és: jo jugo a veure venir. I sempre juguen a veure venir, eh! [...] Sempre juguem amb un roc a la faixa que diuen. I van jugant, i van fent i van caminant com caminen els bous, que dèiem abans, que van fent. Però, si és possible en una reunió hi arriben tard, és molt bo, aixís ja els primers espetecs ja els han passat i només falta la seva última opinió per donar la balança. Sempre a veure venir. I aquest fet està una mica immers dins la mentalitat. Espatega algú: que faré, que diré... Bueno, i anant donant la volta fins que l'han posat al seu lloc. Aquest és una mica veritablement el fet d'aquí. Aquí s'ha vist de tot. Ha sigut comarca de pas, hi ha passat de tot, de bo, de dolent, de lo que sigui. (E-1)

Discursos similars s'incorporen a les narracions de persones de banda i banda de la frontera. En canvi, hem trobat una interessant diferència en la qüestió de la identitat europea. D'entrada, no disposem de referències sobre la pròpia identificació coincident amb aquest àmbit territorial. Això sí, disposem de respostes a preguntes sobre el futur de l'Euroregió i les conseqüències del Tractat de Schengen. A la Baixa Cerdanya el discurs se centra, en primer lloc, en els aspectes identitaris. Així, es valora el possible paper que pugui tenir a l'hora d'apropar cerdans de banda i banda de la divisòria. Per exemple, un membre de l'elit cultural cerdana explicava així les possibles conseqüències de la integració europea sobre la identitat catalana i la seva unitat:

Per dir-se catalana és una cosa folklòrica i divertida potser o lúdica però no és un signe d'identitat. Llavors allà [a l'Alta Cerdanya] és..., és difícil. O sigui és difícil que arrelí; hi ha d'haver algun canvi radical, potser un canvi polític o un canvi d'estructures o un canvi de mentalitat que jo veig una miqueta negra. Potser si Catalunya assolís..., és la meua única esperança, doncs assolís un cert protagonisme dins d'Europa (que poc a poc ja el va assolint) o potser assolís, doncs... políticament algunes competències més, llavors la cosa canviaria (E-3)

Un veí de Puigcerdà mantenia posicions similars amb les següents paraules:

Home, la Generalitat hi creu molt en això [...]. És una manera d'agrupar Europa. I pensant-ho bé doncs potser Catalunya unida no es lograrà mai si no és dintre de sectors dintre d'Europa. Quan els governs estatals, els governs que ara formen l'Europa es donguin compte o vagin cedint competències en aquestes regions s'aniran fent aquests nuclis d'interès econòmic, perquè en principi són nuclis d'interès econòmic que tornant a lo mateix és l'economia la que mana. (E-36)

En segon lloc, les referències a Europa en entrevistes de la Baixa Cerdanya se situen en el terreny econòmic i, particularment, en la possible competència entre les dues Cerdanyes i el fet que la pràctica obertura de la frontera la incentivi:

La frontera ha marcat sempre! I quedarà pel cap de tothom tota la vida [...]. Tu només has d'anar, avui dia que es pot treballar que hi ha la Comunitat Europea i podem anar a treballar nosaltres a França, quan tu estàs treballant a França el del costat, per exemple, ja t'està mirant malament com diguent, cago en dena! Encara que sàpigues que és d'aquí de la Cerdanya, eh! però mira aquest, ens ve a fotre la feina. Saps? Ja no, ja veus que no. I tu veus aquí un francès a lo millor d'Estavar o d'allò i dius, me cagon dena serà possible! No tindrà feina allà? I això existeix i jo crec que existirà tota la vida. (E-70)

La diferència amb el cas de l'Alta Cerdanya rau en què no s'hi troba cap referència de caràcter identitari i, en canvi, s'hi remarca l'aspecte de la competència econòmica i se subratlla la diferència entre els Estats francès i espanyol quant a «càrregues socials», que es trobaria darrere de diferents preus i costos laborals. Per exemple, una activista sindical i un mestre i activista cultural de l'Alta Cerdanya destaquen, respectivament:

La frontera a dins dels caps hi és. És a dins del cap, també. Perquè de frontera pràctica no n'hi ha. Pots passar i traspasar totes les vegades que vulguis i ningú et diu res. Però hi ha la frontera social que existeix, Social... en el sentit de que són dugues societats que viuen una al costat de l'altra. Sí que hi han pasarel·les, sí que hi han moltes coses que es relacionen, però no podem dir que a Cerdanya visquem tots el mateix corrent... Tots tenim els mateixos problemes, però cadascú se'ls arregla a casa seva. Té el mateix problema però després se l'arregla a casa seva, perquè al final, de tota manera, això és economia, i l'economia és el que mana, eh! I les dues economies diferents són concurrents, i volen viure d'un mateix pastís i se l'han de repartir... (E-115)

Una vegada, fa dos o tres anys, Gual precisament, havia fet una reunió de tots els mestres de català de Catalunya Nord aquí a Cerdanya, i m'havia dit que trobés quelcom de persones representatives de les dos Cerdanyes per parlar, doncs, del problema. I li vaig trobar unes i altres, unes persones [...] per parlar a aquest grup de mestres de Catalunya Nord, de català. I l'artesà francès ha dit que Europa era una merda perquè tot era pels espanyols i l'artesà espanyol que ha vingut ha dit que Europa és una merda perquè no tenim fronteres. És extraordinari! És a dir que n'hi ha, finalment, en el món de la feina, en el món del treball, hi ha dos Cerdanyes. I és un problema. Potser que actualment és el més greu de tots, aquest problema de les empreses. (E-104)

Un polític de l'Alta Cerdanya explicava la situació amb una gràfica metàfora:

Amb lo econòmic [...] van fer [...] les dos baranes d'una escala, però es van descuidar de fer les escales per pujar [...]. Quan ets a dalt et trenques la cama a baix [...]. I d'un band com de l'altre, eh! I creu que sóc cerdà antes de ser francès i espanyol i tot el que vulguis, que sóc europeu m'ho crec, perquè a nivell des échanges internationaux en tenim menester par rapport a l'Amèrica [...] El problema és que hi ha països d'Europa que són en un puesto... Alemanya és amb un puesto, nosaltros siguem en un altre, l'Espanya és en un altre, Portugal és en un altre. (E-106)

En definitiva, les narratives i els discursos i les situacions d'interacció en què s'empren categories nacionals són claus per veure com les persones expliquen el seu món més proper i la seva identitat i la dels altres en aquells termes que les fan comprensibles per a ells matei-

xos, com a subjectes. Al capdavant és una gramàtica pròpia del model modern d'Estat-nació en què hem estat immersos durant aproximadament tres-cents anys.

4. Conclusió

Més enllà de les situacions concretes, els cerdans i, de fet, tots els habitants de la comarca es veuen constrets per processos més amplis de canvi econòmic, social i cultural que condicionen les interaccions i intercanvis que mantenen. Les situacions i narratives que acabem de veure no formen part d'un retrat fix sinó més aviat d'un paisatge dinàmic i canviant com ho és la societat cerdana o, si es vol, les societats cerdanes. No s'entendrien si no fóra per la incidència de processos històrics que han estat clau. Els processos de nacionalització pels quals s'han construït els símbols i valors de França i Espanya, en relació als respectius Estats, aporten recursos discursius nacionalistes dels quals hem vist exemples. La diferència entre la construcció de la legitimitat estatal, en associació amb l'Estat i nació en tots dos casos, és també fonamental, com ho són el paper que han tingut exèrcit, vies de comunicació i educació com a agents de construcció de contextos culturals.

Avui el procés d'integració europea pot oferir noves perspectives. S'estan donant alguns passos en matèria de patrimoni cultural i natural, en medi ambient i en salut, entre altres camps. En particular, serà interessant veure la resposta de la població cerdana a l'entrada en el terreny de les polítiques socials que representa aquest últim camp. Amb tot, perquè els projectes de cooperació transfronterera entrin en el terreny de les identifications i categoritzacions col·lectives caldrà un esforç en les polítiques educatives i de mitjans de comunicació similar, com a mínim, als que han emprès els Estats espanyol i francès i el quasi-Estat català. S'hauran de fer passos també envers una harmonització jurídica i la consolidació d'una sola societat civil a la Cerdanya. Mentrestant, en la seva pràctica de dotar de sentit el món que els envolta, els cerdans recordaran quotidianament que, com diu el seu propi himne, són «fills de la França i l'Espanya».

Bibliografia

ANDERSON, Benedict (2005). *Comunitats imaginades*. València: Afers/PUV.

BARTH, Frederik (1969). *Los grupos étnicos y sus fronteras*. Mèxic: FCE.

BAUMAN, Zygmund (2005). *Identidad*. Madrid: Losada.

BILLIG, Michael (2006). *Nacionalisme banal*. València: Afers/PUV.

- BRAY, Zoe (2000). «Boundaries and Identities on the Franco-Spanish Frontier», *CIBR Working Papers in Border Studies*, 2, segona sèrie (format electrònic).
- BRUNET, Michel (2008). «Frontera cerdana e identidades nacionales en el siglo XIX», *Manuscrits*, 26, p. 121-131.
- CASTELLS, Manuel (1998). *La era de la información. Vol 2. El poder de la identidad*. Madrid: Alianza.
- COHEN, Anthony P. (1982). «Belonging: the experience of culture», COHEN, Anthony P. (ed) *Belonging. Identity and social organization in British rural cultures*. Manchester: Manchester Univ. Press, p. 1-17.
- COMAS D'ARGEMIR, Dolors i Joan Josep PUJADAS (1994). *Estudios de Antropología Social en el Pirineo Aragonés*. Saragossa: AGA.
- COMAS D'ARGEMIR, Dolors i Jean François SOULET (eds) (1994). *La Família als Pirineus*. Andorra: Govern d'Andorra.
- CONNOR, Walker (1998). *Etnonacionalismo*. Madrid: Trota.
- DE LA PARTE, Isabel i David MAS (2000). *La casa a Andorra. Dues històries de família*. Barcelona: Alta Fulla.
- ERIKSEN, Thomas H. (1997). *Ethnicity and Nationalism. Anthropological perspectives*. London: Pluto Press.
- — — (2004). «Place, kinship and the case for non-ethnic nations», *Nations and Nationalism*, 10, 1/2, p. 49-62.
- ESTRADA, Ferran, Xavier ROIGÉ i Oriol BELTRAN (1993). *Entre l'amor i l'interès. El procés matrimonial a la Vall d'Aran*. Tremp: Garsineu.
- GELLNER, Ernest (1988). *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza.
- GOFFMAN, Erving (1993). *La presentación de la persona en la vida cotidiana*. Buenos Aires: Amorrortu.
- GREENFELD, Liah (1999). *Nacionalisme i modernitat*. València: Afers/PUV.
- GUIBERNAU, Montserrat (1997). *Nacionalismes. L'Estat nació i el nacionalisme al segle xx*. Barcelona: Proa
- — — (2004). «Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment», *Nations and Nationalism*, 10, 1/2, 125-141.

- HALL, Stuart (2003). «Introducción: ¿quién necesita la identidad?», Stuart HALL i Paul DU GAY (eds.), *Cuestiones de Identidad*. Buenos Aires: Amorrortu Editores, p. 13-39.
- HOBBSAWM, Eric (1997). *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica.
- JANÉ CHECA, Òscar (2008). «Psico(socio)logía e identidad de la frontera en la época moderna», *Manuscrits*, 29, p. 93-120.
- — — (2008). *La identitat de la frontera pirinenca*. Girona: Diputació de Girona.
- JENKINS, Richard (1996). *Rethinking ethnicity. Arguments and explorations*. London : Sage.
- MONCUSÍ, Albert (2002). «Meitat de França, meitat d'Espanya o Cerdanya catalana? Fronteres, identitats nacionals i espais de sociabilitat en una comarca del Pirineu». Tarragona: URV. Tesi Doctoral disponible a <www.tdx.cesca.es>
- — — — (2005). *Fronteres, identitats nacionals i integració Europea. El cas de la Cerdanya*. València: Afers/PUV.
- PUJADAS, Joan Josep (1993). *Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos*. Madrid: Eudema.
- — — — (1997). «D'identitats, fronteres i ciutadanes: el cas dels Pirineus», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* (Barcelona), 11, p. 109-132.
- PUJADAS, Joan Josep, Montserrat SORONELLAS i Gemma CASAL (2007). *Cada casa és un món. Família, parentiu i arquitectura a la Cerdanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROIGÉ, Xavier (1997). *La casa aranesa*. Tremp: Garsineu.
- SAHLINS, Peter (1993). *Fronteres i identitats. La formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*. Vic: Eumo.
- SMITH, Anthony D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- — — — (1991). *National identity*. Reno: University of Nevada Press.
- VILA, Pablo (2000). *Crossing borders, reinforcing borders*. Austin: University of Texas Press.
- WILSON, Thomas M. i Hastings DONNAN (eds) (1998). *Border identities. Nation and state at international frontiers*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- ZIMMER, Oliver (2003). «Boundary mechanisms and symbolic resources: towards a process-oriented approach to national identity», a *Nations and Nationalism*, 9, 2, p.173-193.

Notes

- 1 Per al cas concret de la Cerdanya, vegeu Albert MONCUSÍ (2002), *Meitat de França, meitat d'Espanya o Cerdanya catalana? Fronteres, identitats nacionals i espais de sociabilitat en una comarca del Pirineu*, Tarragona, URV. Tesi Doctoral disponible a <www.tdx.cesca.es>; Albert MONCUSÍ (2005), *Fronteres, identitats nacionals i integració Europea. El cas de la Cerdanya*, València, Afers/PUV; Joan Josep PUJADAS (1997), «D'identitats, fronteres i ciutadanes: el cas dels Pirineus», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* (Barcelona), 11, p. 109-132; i Joan Josep PUJADAS, Montserrat SORONELLAS i Gemma CASAL (2007), *Cada casa és un món. Família, economia i arquitectura a la Cerdanya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Per a d'altres casos del Pirineu, vegeu, per exemple, Dolors COMAS D'ARGEMIR i Joan Josep PUJADAS (1994), *Estudios de Antropología Social en el Pirineo Aragonés*, Saragossa, AGA; i, ja més enfocats a la qüestió específica de la casa, Ferran ESTRADA, Xavier ROIGÉ i Oriol BELTRAN (1993), *Entre l'amor i l'interès. El procés matrimonial a la Vall d'Aran*, Tremp, Garsineu; Isabel DE LA PARTE i David MAS (2000), *La casa a Andorra. Dues històries de família*, Barcelona, Alta Fulla; Xavier ROIGÉ (1997), *La casa aranesa*, Tremp, Garsineu; o Dolors COMAS D'ARGEMIR i Jean François SOULET (eds.) (1994), *La Família als Pirineus*, Andorra, Govern d'Andorra.
- 2 Vegeu, en aquest sentit, Peter SAHLINS (1993), *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya s. xvii-xix*, Vic, Eumo; Òscar JANÉ (2008), «Psico(socio)logia e identidad de la frontera en la época moderna», *Manuscrits*, 29, p. 93-120; Òscar JANÉ (2008), *La identitat de la frontera pirinenca*, Girona, Diputació de Girona; o Michel BRUNET (2008), «Frontera cerdana e identidades nacionales en el siglo xix», *Manuscrits*, 26, p. 121-131.
- 3 Anthony D. Smith (2000), *Nacionalismo y modernidad*, Madrid, Istmo.
- 4 Vegeu, per exemple, Ernest Gellner (1988) *Naciones y nacionalismo*, Madrid, Alianza; Eric Hobsbawm (1997), *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Barcelona, Crítica; Montserrat Guibernau (1997), *Nacionalismes. L'Estat nació i el nacionalisme al segle xx*, Barcelona, Proa; Walker Connor (1998), *Etnonacionalismo*, Madrid, Trotta; Benedict Anderson (2005), *Comunitats imaginades*, València, Afers/PUV; o Liah Greenfeld (1999), *Nacionalisme i modernitat*, València, Afers/PUV.
- 5 Ernest Gellner (1988), *Naciones y nacionalismo*.
- 6 Vegeu, per exemple, Anthony D. Smith (2000), *Nacionalismo y modernidad*, o Josep Ramon Llobera (1999), *El dios de la modernidad*, Barcelona, Anagrama.
- 7 Un bon punt de partida per aprofundir en el debat sobre el caràcter modern o premodern del nacionalisme és la lectura del número 10 de la revista *Nations and Nationalism* (2004) i, en especial, l'article de Montserrat Guibernau (2004), «Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment», *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), p. 125-141.
- 8 Aquestes idees bàsiques procedeixen de la lectura dels treballs de Frederik Barth (1969), *Los grupos étnicos y sus fronteras*, Mèxic, FCE; Peter Sahlins (1993), *Fronteres i identitats. La formació d'Espanya i França a la Cerdanya*, s. xvii-xix; Joan Josep Pujadas (1993), *Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos*, Madrid, Eudema; Richard Jenkins (1997), *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*, London, Sage; Thomas H. Eriksen (1997), *Ethnicity and Nationalism. Anthropological perspectives*, London, Pluto Press; Zygmund Bauman (2005), *Identidad*, Madrid, Losada; i Stuart Hall (2003), «Introducción: ¿quién necesita la identidad?», a Stuart Hall i Paul du Gay (eds.), *Cuestiones de Identidad*. Buenos Aires, Amorrortu Editores, p. 13-39.
- 9 Adoptem, aquí, el terme quasi-Estat tal i com l'ha definit Montserrat Guibernau (2004), «Anthony D. Smith on nations...», com una entitat política que administra un territori de forma centralitzada, però mancada d'alguna competència com, per exemple, defensa, certa capacitat legislativa o representació internacional.
- 10 Vegeu Albert Moncusí (2005), *Identitats nacionals i integració europea*.
- 11 Michael Billig (2006), *Nacionalisme Banal*, València, Afers/PUV.

- 12 Aquesta caracterització dels llocs la planteja Manuel Castells (1998), *La era de la informació*, vol 2 *El poder de la identidad*, Madrid, Alianza.
- 13 Aquesta vinculació entre el món local i la identificació nacional l'expliquen bé Thomas H. Eriksen (2004), «Place, kinship and the case for non-ethnic nations», a *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), p. 49-62; Oliver Zimmer (2003), «Boundary mechanisms and symbolic resources: towards a process-oriented approach to national identity», a *Nations and Nationalism*, 9, 2, p. 173-193; i Anthony P. Cohen (1982), «Belonging: the experience of culture», a Cohen, A.P. (ed.), *Belonging. Identity and social organization in British rural cultures*, Manchester, Manchester University Press, p.1-17.
- 14 La major part del treball de camp es realitzà entre 1995 i 1998 en el marc del projecte I+D de la Comisión Interministerial de Ciencia y Tecnología titulat *Procesos migratorios y cultura de frontera: el caso de la Cerdanya (SEC95-310)*, dirigit pel Dr. Joan Josep Pujadas i amb un equip que comptava amb la participació de Carme Martínez i Dolores Comas d'Argemir. S'hi realitzaren un total de 131 entrevistes. Posteriorment vaig realitzar-ne 22 que utilitzí específicament per a una tesi doctoral i un llibre.
- 15 Vegeu, per exemple, Zoe Bray (2000), «Boundaries and Identities on the Franco-Spanish Frontier», a *CIBR Working Papers in Border Studies*, Belfast, Queens University (format electrònic); Peter Sahlins (1993), *Fronteres i identitats...*; Michel Brunet (2008), «Frontera cerdana... els treballs recollits a Thomas M. Wilson i Hastings Donnan (eds.) (1998), *Border identities. Nation and state at international frontiers*, Cambridge, Cambridge Univ. Press; Albert Moncusí (2005), *Fronteres, identitats nacionals i...*; o diversos treballs recollits a Joan Josep Pujadas, Emma Martín i Joaquim Pais de Brito (coords.) (1999), *Globalización, Fronteras Culturales y Ciudadanía. Actas del VIII Congreso de Antropología, Simposio I, Santiago de Compostela, FAAEE/AGA*.
- 16 Erving Goffman (1993), *La presentación de la persona en la vida cotidiana*, Buenos Aires, Amorrortu.
- 17 Els termes «Alta Cerdanya» i «Baixa Cerdanya» els utilitzaré per referir-me, respectivament, a la Cerdanya francesa i a l'espanyola.
- 18 Tots els fragments de citació literal d'entrevistes corresponen a un arxiu de textos que conté els arxius corresponents a les entrevistes a 175 persones residents a la Cerdanya.
- 19 Aquests esdeveniments són la Diada de Cerdanya, que s'ha celebrat anualment de forma alternativa a banda i banda de la frontera, fins fa uns anys, i que es recuperà l'any 2008, després d'un parèntesi d'alguns anys. L'altre és el lliurament del guardó Cerdà de l'Any amb què es premia la contribució d'una persona o entitat concreta al desenvolupament social o cultural de la comarca, incloses Alta i Baixa Cerdanya.
- 20 Pablo Vila (2000), *Crossing borders, reinforcing borders*, Austin, University of Texas Press.
- 21 Terme emprat per fer referència a un document acreditatiu del pas legal de frontera, del qual —d'acord amb els testimonis orals recollits— era necessari disposar com a mínim a partir de mitjan anys trenta del segle xx.
- 22 Subcomarca cerdana que aglutina diverses poblacions de la Cerdanya lleidatana. En aquest treball ens hem centrat en la divisòria internacional, però una altra divisió, en el cas d'Espanya, és la que es dona entre la Cerdanya de Girona i la de Lleida (composta per la Batllia i el Baridà), que mostren algunes diferències.
- 23 Albert Moncusí (2005), *Fronteres, identitats nacionals i...*